

IX–XV ASRDA MUSIQA ILMINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA USTOZ-SHOGIRD AN'ANALARI

F.Karimjonova NamDU magistranti, tel; +99893-913-16-77

Anotatsiya: Ushbu maqolada IX–XV asrlar musulmon xalqlarining Sharqiy hududlari, xususan, O'rta Osiyo va Yaqin Sharq madaniyati rivoji, musiqa ilmiga hissa qo'shgan olimlar va ustoz-shogird an'analari haqida so'z borgan.

Kalit so'zlar: *Musiqa, haft parda, maqom, sozanda, mumtoz, Xorazm – musiqiy an'analari, san'at.*

IX-XI asrlarda Musulmon Sharqidagi madaniy taraqqiyot Jahon ilm-fani va madaniyati rivojlanishiga alohida, betakror ta'sir ko'rsatdi [6; 12-b.]. Ushbu davrda musiqa ilmi (musiqa nazariyasi va amaliyoti) sezilarli darajada rivojlanishni boshdan kechirdi. Musiqa nafaqat san'at, balki falsafa, matematika va tibbiyot bilan uzviy bog'langan fan sifatida qaraldi. Keyingi asrlarda shakllangan maqom tizimlari, cholg'u sozlari va ijro uslublari aynan shu davrda paydo bo'lgan. Shu bilan birga, ustoz-shogird an'analari musiqa merosini avloddan-avlodga yetkazishda muhim rol tutgan.

Musiqa ilmining rivojlanishi bir necha bosqichga bo'linadi, bu davrda arab, fors va O'rta Osiyolik olimlarning hissasi katta bo'lgan. Bu jarayon islomiy oltin asr (VIII–XIII asrlar) va keyingi Temuriylar davri (XIV–XV asrlar) bilan chambarchas bog'liq bo'lgan [5; 94-b.].

O'sha davrdan boshlab, ming yildan ko'proq vaqt mobaynida O'rta Osiyoda musiqa san'ati islom tamadduni zaminida taraqqiy etgan. Arab istilosining ilk davri (VIII – IX asrlar) O'rta Osiyodagi qadimiy musiqiy an'alarining yangi islom nafosati talablariga moslashuv va qayta shakllanish bosqichi bo'lgan. Bu jarayon

musiqa madaniyatining turli jihatlari – sozgarlikdan tortib to ijrochilikka, kuylash san’atidan harbiy va saroy musiqasigacha bo’lgan sohalarni qamrab olgan.

Arablar kirib kelguniga qadar Movarounnahr, Xuroson va Eronda mavjud bo’lgan ohanglar tizimi «haft parda» – XI – XII asrlar davomida yetti pardadan o’n ikki pardaga ko’tarilgan. U xalifalik shaharlaridagi hukmdorlar saroyi va zodagonlar qatlamidagi musiqa ijrochiligida yetakchi mavqega ega bo’lgan [7; 1-b].

Markaziy Osiyoning arab xalifaligiga qo’shib olinishi ma’lum darajada ijobiy ahamiyatga ham ega edi. IX asrda musiqa ilmi ilk nazariy asoslarini shakllantirdi. Bu davrda arab xalifaligi (Abbosiylar) ostida madaniy markazlar, xususan, Bag’dod rivojlandi. Musiqa yunon nazariyalaridan (Pifagor, Aristotel) ta’sirlanib, islomiy kontekstda qayta ishlandi. Mashhur olim Al-Kindi (801–873) musiqa haqidagi birinchi arab tilida risola yozgan. U musiqa tovushlarini matematik nisbatlar (interval) sifatida tahlil qilgan va uning shifobaxsh ta’sirini o’rgangan. Al-Kindi musiqa modalarini (maqomlarning dastlabki shakllari) tasniflagan va cholg’u asboblari (ud, duff) ni takomillashtirishga hissa qo’shgan. Bu bosqichda musiqa saroy hayoti va diniy marosimlarda muhim o’rin tutgan.

Arablar o’z navbatida musiqa san’ati sohasida mahalliy aholidan ko’pgina narsalami o’rgahib oldilar. A.Isfaxoniyning arab tilida yozilgan «Qo’shiqlar kitobi»ga ko’ra juda ko’p arablar Markaziy Osiyo kuylaridan foydalangan. Masalan, Musadjiq nomi bilan mashhur bo’lgan birinchi arab qo’shiqchisi Markaziy Osiyoda ham bo’lib, turli xil kuylami tanlab oldi va ular zaminida qo’shiqlar ijrosi tizimini yaratdi. Boshqa bir qo’shiqchi - Ibn Muqriz esa birinchi bo’lib markaziy osiyolik qo’shiqchilardan o’rgangan holda arab baytlarini ijro eta boshladi [1; 22-b.].

Forobiy turli xil asboblari tovush qatorlarini o’rgana borib, Xuroson tanburiga alohida e’tibor berganining o’zi ham mahalliy musiqa asboblarining ahamiyati katta ekanligidan guvohlik beradi.

Somoniylar davlatida musiqali hayot (IX-X asrlar) Markaziy Osiyo xalqlarining bosqinchilar zulmiga qarshi faol kurashi tufayli IX asrda hokimiyat

somoniylar sulolasi qo‘liga o‘tdi. Somoniylar davrida Markaziy Osiyo deyarli yuz yil mobaynida chet el bosqinchilarining hujumiga duch kelmadi, bu esa mamlakat xo‘jaligi va madaniyatining rivojlanishiga imkon berdi.

Bu davrda qomusiy olimlar, shoirlar, musiqachilar: mashhur matematik va astronom Ahmad Farg‘oniy, arab tilidagi ilk musiqiy risolalardan biri, algoritm fanining asoschisi Abu Abdulloh Muhammad Xorazmiy mashhur bo‘ladi. Ma‘lumki, Muhammad Xorazmiy Bag‘doddagi “Ma‘mun akademiyasi” (“Bayt ul-hikma”) ning sardori bo‘lgan. Rivoyatlarda aytilishicha, olimlar orasida shifo uslublari haqida bahs ketganda, shogirdlardan biri Xorazmiyga - “Siz insonlarni davolashda nimani afzal ko‘rasiz, doridarmonnimi yoki jarrohliknimi?” - deb savol bergan ekan. Shunda ustozning “Mening vatanimda ularning ikkalasidan ham musiqaning shifobaxsh kuyini ustun tutadilar”, degan so‘zlari tarixga kirib qolgan [1; 22-b.].

Xorazmliklarning oddiy odamlaridan, hunarmandlaridan tortib eng oliy tabaqa vakillarigacha o‘zini soz san‘atiga yaqin tutgan. Beruniyning guvohlik berishicha, Muhammad Xorazmshoh (Ma‘mun II) musiqa va she‘riyatni chuqur idroklaydigan, atrofidagi shoir va sozandalarga nozik uqtirishlar qiladigan podshoh bo‘lgan. Tarix kitoblarida Ma‘mun akademiyasining tarkibida musiqashunoslik ilmida e‘tibor topgan olimlarning nomlari ham tilga olinadi [2; 18-b.].

Xorazmshoh Sulton Muhammad o‘zi barbat (ud)da navba (turkumli asar)lar chalib huzur topishni odat etgan. Hattoki Xorazmshoh muhim davlat ishlariga qo‘l urishdan oldin unga ruhiy tayyorlanib, miriqib kuy chalib, aql va tuyg‘ularini sozlab bo‘lgandan keyin kirishar ekan.

Zamonasining eng “Buyuk ustoz - Shayxi sharif” [2; 18-b.] unvonini olgan qomusiy olim Faxriddin Roziy musiqashunoslik tarixida ham alohida o‘rin tutadi. Uning “Jome’ al-ulum” qomusining musiqiyga bag‘ishlangan qismi Forobiy va Ibn Sino bilan keyingi davrlar o‘rtasidagi juda muhim bosqich hisoblanadi. Roziyning risolasi Forobiy va Ibn Sinolarning arab tilida yaratilgan musiqiy asarlarida mahalliy

tillardagi iboralaming qo'llanilishi, masalan, ud cholg'usining qadimgi nomi "barbat" bo'lganligi haqidagi mulohaza bilan ham farq qiladi.

Zikr etilganlarga o'xshagan ko'plab ma'lumotlar, Xorazm - musiqiy an'analar avvaldan e'zozlanib, taraqqiy etib kelayotgan, sozparvar maskan ekanligidan dalolat beradi. Rivoyatlarda aytilishicha: "Xorazm poytaxti Ko'hna Urganch. Ma'mur va obod zamonlarda Chingizxon Ko'hna Urganchni xarob qilmasdan ilgari Ko'hna Urganch shaharida sokin bo'lgan odamlarini aksariyati musiqiyini o'zlarina bir hunar va kasb ittixoz qilganlar. Hatto mazkur asarlarning mubolag'a bila ko'rsatganiga qaraganda yolg'iz Ko'hna Urganch shaharida dutor soziga eshak (xarrak) yo'nib, sotib o'ngishiqlarini shul hunarlari bila o'tgaradurg'on kishilarning miqdori bir mingga yetishadur" degan ma'lumotlar mavjud [1; 22-b.].

Forobiy o'rta asrdagi barcha fanlarga katta hissa qo'shgan. Markaziy Osiyoning X-XI asrlardagi buyuk olimlari Abu Rayhon Beruniy (973-1048), Abu Ali ibn Sino (980-1037) yashab ijod qildi. Somoniylar davlati shaharlari orasida Buxoro katta shuhrat qozondi. Buxoro madaniyat markaziga aylandi, adabiyot va musiqa rivojlandi.

XI asrda Abu Ali ibn Sino (980–1037) musiqani tibbiyot bilan bog'lagan. "Kitob ash-shifo" asarida musiqa bo'limida interval, modalar va ritmlarni tahlil qilgan. Ibn Sino musiqaning ruhiy kasalliklarni davolashdagi rolini ta'kidlagan. U maqom tizimlarining dastlabki shakllarini (lad asosidagi kuy majmualari) tasvirlagan.

XII asrda maqom tizimlari shakllana boshladi. Buxoro va Samarqandda xalq musiqasi asosida murakkab modalar yaratilgan. Bu davrda arabcha "maqom" atamasi (parda, daraja) keng ishlatilgan va musiqa falsafasi (tasavvuf ta'limoti) bilan bog'langan [3; 58-b.].

Bu davrga kelib saroy shoirlari va musiqachilarning ijodida asosiy janr hukmron shaxslami maqtaydigan va sharaflaydigan qasida edi. Uning muqaddima

qismi (nasib)ga cholg'u asbobi jo'r bo'lar edi. Cholg'u asbobi ba'zan biron-bir kechalarda qasidadan alohida holda ham ijro etilishi mumkin edi.

Musiqqa merosini saqlash va rivojlantirishda ustoz-shogird (ustod-shogird) an'analari asosiy vosita bo'lib xizmat qilgan. Bu jarayon qadimiy davrlardan boshlanib, og'izdan-og'izga o'tib musiqachilar orasida tarqalishga asoslangan. Musiqqa koshinlar muhitidan kasbiy darajaga o'tganida, ustozlar shogirdlarga asboblari (dutor, tanbur, g'ijjak), modalar va qo'shiq janrlarini o'rgatgan.

IX–X asrlarda Bag'dod va Buxoroda saroy musiqachilari (masalan, Is'hoq al-Mavsiliy) shogirdlar yetishtirgan. Al-Farobiy va Ibn Sino o'z ishlarini shogirdlar orqali tarqatgan. XIII–XV asrlarda maqom an'analari ustoz-shogird vositasida avloddan-avlodga o'tgan. Xorazmda Niyozjon Xo'ja, Komil Devoniy kabi ustozlar shashmaqomni tanburda o'rgatgan. Bu an'ana gildiyalar (muadhdhinlar) va saroy salonlarida rivojlangan [4; 186-b.].

Ustoz-shogird tizimi musiqqa merosini saqlashda muhim: bastakorlar (Yunus Rajabiy, Hoji Abdulaziz Abdurasulov) yangi variantlarni ijod etib, shogirdlarga yetkazgan. So'fizmda musiqqa diniy marosimlarda (samo') ustoz-shogird orqali o'tkazilgan. Bu an'ana xalq va professional musiqani uyg'unlashtirgan.

IX–XV asrlar musiqqa ilmining rivojlanishida muhim davr bo'lib, Al-Kindi, al-Farobiy, Ibn Sino va Safi ad-Din kabi olimlarning hissasi bilan maqom tizimlari va nazariy asoslar shakllangan. Ustoz-shogird an'analari bu merosni saqlab, keyingi avlodlarga yetkazgan. Bu davr O'rta Osiyo musiqqa madaniyatining asosini qo'ygan va bugungi kunda ham ta'sirini saqlab qolgan desak adashmagan bo'lamiz.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. B. Raximov. O'zbek musiqqa tarixi. O'quv qo'llanma.- T.: «Barkamol fayz media», 2018, - 120 b.

2. B. Raximov. O‘zbek musiqa tarixi. O‘quv qo‘llanma.- T.: «Barkamol fayz media», 2015, - 121 b.
3. Иброхимов О. Макам и космос. -Ташкент: Санъат, 2010.
4. O‘zbekiston musiqiy merosi Rossiya Federatsiyasi to‘plamlarida. V tom 2020-yil. 472 b.
5. Asqarov A. O‘zbekiston xalqining tarixi. 2-T. “O‘qituvchi”, 1993
6. Sh. Sulaymonova. IX-XI asrlarda musulmon sharqida madaniy – ma’naviy taraqqiyot. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 2023-yil iyun.

Vebsayt

7. <https://society.uz/uz/culture/6>